

A PSZICHOKÉMIAI FEGYVEREK KUTATÁSI PROGRAMJA A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁGBAN (1962–1972)

Rózsa Lajos

Összefoglaló

A Magyar Királyság a II. Világháború során ambiciózus biofegyver-fejlesztési programot működtetett, mely a háború végén megsemmisült. A program újraindítására tett erőfeszítések 1955-ben nem jártak sikerrel, vélhetően azért, mert a Szovjetunió tiltotta szövetségeseinek, hogy tömegpusztító fegyverekkel kapcsolatos kutatásfejlesztést folytassanak. Ez a moratórium azonban nem vonatkozott a pszichokémiai fegyverekkel kapcsolatos kutatásokra. A Magyar Országos Levéltár közelmúltban kutathatóvá tett dokumentumai beszámolnak arról, hogy a Varsói Szerződés tagállamainak katonai orvosi szolgálatai 1962-től évente találkoztak, hogy a kutatási feladatokat és eredményeket megosszák egymással. Az első évben hazánk feladatul kapta a pszichokémiai fegyverek elleni hatóanyagok kifejlesztését, majd ezt mindjárt a következő évben lemondta. Két évvel később mégis csatlakozott a közben beindult kutatásokhoz, amelyet végül 1971-ben eredménytelenül zárt le. A projekt során előbb metamfetamint szintetizáltak az MTA Kísérletes Orvostudományi Kutató Intézetében és a Budapesti Orvostudományi Egyetem Gyógyszertani Intézetében, majd 1969-től a kutatásba bevonták az Országos Ideg- és Elmegyógyintézetet is. A fennmaradt dokumentumok egy védelmi jellegű kutatási programot körvonalaznak, mely szervesen illeszkedett a hidegháborús korszak pszichokémiai fegyverkezési programjaihoz.

Kulcsszavak: Varsói Szerződés, Magyar Népköztársaság, kábítószer fegyver, metamfetamin

Abstract

The Kingdom of Hungary carried out an ambitious biological weapons research and development program during the 2nd World War, which was destroyed by the bombing of Budapest in 1944. Due to a Soviet monopoly on weapons of mass destruction, efforts to restart the program failed in 1955. However, this monopoly did not affect research on psychochemical weapons. The Hungarian State Archives recently opened up declassified records that refer to the coordinative meetings of the military medical services of Warsaw Pact countries. These were held annually since 1962 to allocate different research tasks to each country and to share the results. Hungary was appointed to develop antidotes against psychochemical weapons in 1962, however, rejected this task in the next year. Two years later Hungary joined to the ongoing research project again, and finally terminated it fruitlessly in 1971. Methylamphetamine was synthesised at the Experimental Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences and also at the Pharmacology Institute of the Budapest Medical University. Since 1969 the State Institute of Neurology and Psychiatry have also been involved in the project. Apparently the Hungarian psychochemical weapons research project was of defensive nature and corresponded to the characteristic cold war arms race situation.

Key words: Warsaw Pact, People's Republic of Hungary, drug weapon, methylamphetamine

Bevezetés

A biológiai fegyverek olyan kórokozók, vagy biológiai úton előállított és biológiailag különösen aktív szerves vegyületek, melyeket agresszió, vagy agresszióval való fenyegetés céljából hoztak létre. Felhasználásuk lehetséges terei a bűnözés, a terrorizmus és a háború. A biológiai fegyverek e széles körben elfogadott definíciója azért ilyen tág, hogy jelentősen átfedjen a vegyi fegyverek kategóriájával. E nagy átfedéstől a szakemberek azt remélik, hogy talán a jövőben sem lesz lehetőség arra, hogy bárki is olyan hatóanyagot állítson elő, melyet sem a biológiai, sem a vegyi fegyverekre vonatkozó nemzetközi konvenciók nem korlátoznak (Wheelis – Rózsa – Dando 2006).

A lehetséges fegyverek e nagy, átmeneti zónáját angol nyelven „midsprektrum agents” néven ismerik, és jobb híján talán magyarul is nevezhetjük őket „átmeneti hatóanyag” néven (Dando – Furmanski 2006). Ide tartoznak pl. az oligopeptid vagy fehérje természetű, bioregulátor vagy toxin hatású molekulák – mint a botulinum toxin, a ricin, és egyes regulátorok –, és akár a kevés makromolekulából felépülő, ragályos kórokozók is, mint például a prionok. Természetesen ide soroljuk mindezeket természetes úton létrejött és szintetikus változatai egyaránt.

Az átmeneti hatóanyagok egy különös csoportját alkotják az emberi psziché manipulálását szolgáló vegyületek, az ún. pszichokémiai fegyverek. Jelen írásomban e fegyverek hazai történetéhez szeretnék adalékokat szolgáltatni, nagyrészt saját, angol nyelven már publikált adataim felhasználásával. Áttekintésem főként történeti jellegű, ezért elsőként röviden egy II. világháborús magyar biofegyver projektet említek, majd részleteiben ismertetem a hatvanas és hetvenes évek magyar pszichokémiai fegyver kutatási programját.

Előzmények: a Magyar Királyi Honvédség Egészségügyi Ellenőrző Állomása

Ilosvay Lajos, a Magyar Királyi Természettudományi Társulat elnöke a kémiai és bakteriológiai fegyverek kérdésének szentelte elnöki megnyitó beszédét a Társulat 56. közgyűlésén (Ilosvay 1927). Mindez jól megfelelt a kor szellemének, Európa-szerte tudni vélték, hogy a jövő háborúit már gázokkal és spórákkal fogják megvívni.

A szavakat lassan követték a tettek, és végül 1938-ban egy budapesti tüzérszertár területén alakult meg a Magyar Királyi Honvédség Egészségügyi Ellenőrző Állomása (Faludi 1998). A földszáncal és kerítéssel védett területen kilenc laboratórium, könyvtár és kiszolgáló épületek álltak. Vezetője Bartos Dezső orvos-ezredes, a mikrobiológia egyetemi magántanára volt. A személyzetet négy szakember és két laboráns alkotta, akik mind nőtlen és bentlakó férfiak voltak. Foglalkoztak lépfene,

tetanusz, paratífusz és pestis tenyésztésével, és ezeknek lövedék, bomba és diverzánssok általi célba juttatásával. Kísérleteztek ködképző berendezések és az ivóvíz hálózatok fertőzések terjesztésére való felhasználásával. Elemezték a napsugárzás hatását a baktérium-aeroszol felhők fertőzőképességére. Kidolgozták a fertőzött csokoládé, fogkrém és kölni gyártási eljárását. Kapcsolatotban álltak a hasonló olasz katonatorvosi intézettel. A tömegtermelés szakaszába nem juthattak el, mert 1944-ben a szövetségesek egyik légitámadása során az Állomás megsemmisült. A háború végére mindez feledésbe merült. Bartos Dezső több évet töltött szovjet hadifogságban, de nem ismert, hogy a szovjetek tudtak-e korábbi életútjáról, vagy csak a *malenkij robot*-ra véletlenszerűen elhurcolt emberek egyike volt.

Hazatérése után Bartos 1955-ben jelentést írt Farkas Mihály belügyminiszternek, ebben részletesen leírta a korábbi tevékenységet és a munka újraindítását szorgalmazta. E jelentés máig fennmaradt, és állításait egy mára már titkosságát veszített amerikai hírszerzői dokumentum is megerősíti (Faludi 1998). A Varsói Szerződésben azonban egyfajta szovjet moratórium tiltotta, hogy csatlós-államok kórokozókiból fegyvert fejlesszenek (Douglass 2001). Ez lehetett az oka, hogy Bartos nem folytathatta tevékenységét, és végül megbecsült körzeti orvosként dolgozott a hetvenes évekig.

A II. Világháború utáni nemzetközi környezet

Sokáig úgy véltük, hogy a magyar biofegyver kutatások története ezzel lezárult. A szovjet moratórium azonban csak a tömegpusztító fegyverekre vonatkozott, mert a szovjetek nem bíztak meg szövetségeseikben annyira, hogy e téren kutató-fejlesztő munkát engedélyeztek volna. A tömegpusztító jelleggel nem bíró fegyverek kutatása és fejlesztése előtt viszont szabad volt az út.

Az ötvenes évek színre lépett egy új tudományág, a neuropharmakológia; az emberi psziché kémiaiilag manipulálhatónak bizonyult. A nyugati megfigyelők meg voltak győződve arról, hogy a kommunista hatalmak mindezt azonnal gátlástalan politikai manipulációk céljára használják (Douglass 2001). Látszólag erre utalt, hogy a koreai háború (1950–1953) során amerikai hadifoglyok nyilvános, nemzetközi sajtótájékoztatókon beszéltek a kommunizmus felsőbbrendűségéről és az imperializmus bűneiről, majd a háború végén amerikai foglyok egy csoportja megtagadta a hazatérést, és a kommunista Kínát választotta új hazájának. A nyugati világot hasonlóképpen megdöbbentették a koncepciók perek, pl. hogy Mindszenty bíboros nyilvános bírósági tárgyaláson vallotta be az ellene felhozott képtelen vádak. A bíboros maga is említi „pirulákat” az emlékirataiban (Mindszenty 1974). E nyilvános vallomások látszólag a testi erőszak jelentősebb tünetei nélkül zajlottak, és mindez arra utalt, hogy a kommunista hatalmak immár új, hatékony „agymosási technikák” birtokában vannak.

A CIA az évtized elején MKULTRA – illetve ennek rövid előzményeként ARTICHOKE – kódnéven elindította saját, nagyszabású kutatási programjait, hogy ellensúlyozza a vélt vagy valós szovjet és kínai fenyegetést. Az Egyesült Államok (Szincic 2005) és Nagy-Britannia (Dando – Furmanski 2006) hadseregei titokban az LSD (lysergic acid diethylamide) és a BZ (3–quinuclidinyl benzilate) harctéri fegyverre való fejlesztésén dolgoztak. Csakhogy a kommunisták visszaéléseire nem volt közvetlen bizonyíték, és így ez az egész politika csak anekdotákra épült. Idővel az MKULTRA project óriásira növekedett, és a kezdeti védelmi jellege is erősen háttérbe szorult. Mikor a programot egy véletlen folytán leleplezték 1973-ban, a dokumentációt nagyrészt megsemmisítették (magyar nyelvű összefoglaló a programról: Streatfeild 2007). Eközben a britek rájöttek, hogy harctéri körülmények közt a belélegezhető kábítószerrel megtámadott ellenség reakciói teljesen megjósolhatatlanok, és ezért a fegyver tulajdonképpen több kárt okoz, mint hasznot. A kutatást beszüntették.

Aggasztó jelek azonban továbbra is érkeztek a vasfüggönyön túlról. A Prágai Tavasz (1968) brutális leverése után Jan Sejna tábornok, a Csehszlovák Honvédelmi Bizottság titkárságának vezetője nyugatra emigrált. Azt állította, hogy személyesen ő irányította Csehszlovákia kábítószer-hadviselési tevékenységét 1956-tól emigrációjái (Douglass 1999). Két nagy programról beszélt, melyeket szerinte Moszkvából irányítottak a Varsói Szerződés keretein belül. A „Népek Barátsága” program célja az élvezeti kábítószer termelését és terjesztését szolgálta, hogy a saját költségükön tegye tönkre a nyugati társadalmak „burzsoá osztályát”. A „Fuvola” kódnevű program viszont állítólag a belső ellenség ellen irányult, a rendszer politikai vagy vallási ellenzékének tagjai estek ennek áldozatául. Egy évtizeddel később emigrált Ion Mihai Pacepa altábornagy, a román Securitate vezetője, a legmagasabb rangú titkosszolgálati ember, aki a Varsói Szerződésből valaha is megszökött. Ő szintén beszélt kábítószerrel való visszaélésekről, bár ő Varsói Szerződéstől független (Pacepa 2002), illetve Kubával összehangolt (Pacepa 2006) román tevékenységről számolt be. Végül 1992-ben dezertált Kanatjan Alibekov (a.k.a. Ken Alibek), aki a Szovjetunió majd az Oroszországi Föderáció titkos biofegyver programjának helyettes vezetője volt. Memoárjában röviden említi a „Fuvola” kódnevű programot, mely szerinte egy pszichotróp és viselkedés-módosító szer fejlesztésére irányuló, rendkívül nagy léptékű program volt (Alibek – Handelman 2000).

Az emigráns titkosszolgálati és katonai vezetőket azonban mindig kételkedve fogadták nyugaton. Ottani megélhetésük részben azon alapult, hogy történeteiket a médiában „árusították”, ez pedig érthető gyanakvást szült hitelességükkel szemben. A kommunista országok pszichiátriai klinikáin zajlott orvosi jellegű visszaélések természetesen a szakirodalomban is ismertek (Rózsa – Nixdorff 2006, López-Muñoz és mtsai 2006). Viszont a közelmúltig nem voltak arra utaló adatok, a Varsói Szerződés katonai szempontból is foglalkozott volna kábítószerrel. Érthető, hogy a Varsói Szerződés kábítószer-fegyvereinek kérdését mai napig kételkedés, hiszen

a biológiai fegyverek történetének visszatérő motívuma az ellenség szándékainak és képességeinek téves túlbecsülése (Furmanski 2006).

A magyar fegyver

2007 nyarán a Magyar Országos Levéltár kutathatóvá tette a Magyar Népköztársaság Honvédelmi Bizottságának dokumentumait. A Bizottság katonai kérdésekben az ország legfelső döntéshozó szerve volt, és egy kommunista rendszerben szinte minden kérdés katonai jelentőséggel bír. A kutatható dokumentumok lényegében a Bizottság 1962 és 1978 közti üléseinek jegyzőkönyvei, ezek némelyikében rövid utalások olvashatók a kábítószer fegyverekkel kapcsolatos hazai kutatásfejlesztési tevékenységre is. Ezeket itt Rózsa (2009) alapján ismertetem.

A Varsói Szerződés katonarvosi szolgálatai 1962 szeptemberében tartották első koordinációs értekezletüket, melyet mai szóval talán workshopnak nevezhetnénk. Az első értekezlet dokumentumai nem ismertek, de a későbbi jelentések röviden visszautalnak rá. Úgy tűnik, hogy itt döntést hoztak a hasonló rendezvények évenkénti megismétléséről. Az értekezletek célja az alkalmazott katonarvosi kutatások koordinációja volt, a feladatok szétosztása és a gyakorlatban is használható fejlesztési eredmények megosztása volt. A találkozók szigorúan katonai körben zajlottak. Bár a magyar fél betérjesztett egy javaslatot, hogy a szövetséges országok Egészségügyi Minisztériumai is delegáljanak résztvevőket, de ezt elutasították.

A 2. Koordinációs Értekezletet 1963 szeptemberben tartották a bulgáriai Várnában, majd az erről szóló jelentést (Anonymous 1963) a Honvédelmi Bizottság 1963. novemberi ülésén tárgyalták. A jelentésben az alábbi mondat olvasható:

„A Magyar Népköztársaság számára 1962 szeptemberében feladatként adott témák közül az Értekezlet – javaslatunkra – törölte: a pszichokémiai harcanyagokkal (...) foglalkozó témákat...”

1966. januárjában tárgyalta a Bizottság azt a jelentést, amely a Varsói Szerződés 4. Katonarvosi Értekezletéről (NDK, Prora, 1965. szeptember) tett jelentést (Anonymous 1966). A Magyarországra háruló kutatási feladatot felsorolásában olvasható ez a bekezdés:

„A psychokémiai harcanyagok hatásmódjával, a kiváltható mérgezés ellen-szerének, illetve gyógykezelésének tanulmányozásával foglalkozó témában ismét résztveszünk. (Egy modellként használható kísérleti célra alkalmas anyag: a methyldamphetamine [sic] előállítására a MTA Kísérletes Orvostudományi Kutató Intézetben megtörtént.)”

Az 5. Katonarvosi Értekezletet a Lengyel Népköztársaságban (Londek-Zdruj, 1966. szeptember) tartották. A Bizottság elé kerülő jelentés (Anonymous 1967) mechanikusan ismétli az előző évi szöveget, még a szer nevének téves betűzése is azonos. Lényeges eltérés azonban, hogy e dokumentumban már Budapesti

Orvostudományi Egyetem Gyógyszertani Intézetét említik az előállításáért felelős szervként.

A 6. Katonaorvosi Koordinációs Értekezlet (Román Szocialista Köztársaság, 1967. szeptember) eredményeiről beszámoló jelentés szintén nagyrészt az előző évek szövegeit ismétli, csakhogy ez nem tartalmaz kábítószerekre való utalásokat.

1968-ban nem tartottak hasonló értekezletet, vélhetően a Prágai Tavasz néven ismert katonai események miatt. Így a 7. Értekezletre csak 1969. szeptemberében került sor. A rendelkezésre álló dokumentumok nem említik a helyszínt, ami tehát akár Magyarország is lehetett. E konferencia a korábbiaknál jelentősebbnek tűnik, a résztvevő felek előbb áttekintették a megelőző időszak (1962–1969) együttműködésének eredményeit és problémáit, majd öt éves tervet dolgoztak ki a következő időszakra (1970–1975). A Honvédelmi Bizottsághoz benyújtott jelentés (Anonymous 1969) mellékletet is tartalmazott, melyet aztán áttemeltek a Bizottság határozatainak mellékletévé (Anonymous 1970). Ez a „*Pszichomimetikus mérgező anyagok okozta mérgezések pathomechanizmusának, klinikumának, profilaxisának és gyógykezelésének*” tanulmányozását a magyar kutatási prioritások egyikeként említi. A melléklet megnevezi az érintett intézményeket is: a fent már említett két intézményt, valamint az Országos Ideg- és Elmegyógyintézetet is.

A Varsói Szerződés 8. Katonaorvosi Koordinációs Értekezletére 1971 szeptemberében, Várnában került sor. Az erről szóló jelentést (Anonymous 1972) a Bizottság egy 1972-es ülésén tárgyalták. A jelentés egyik bekezdése így szól:

„Az 1970–1971. évek tapasztalatai alapján azonban megállapítható, hogy a 2/211/1970 sz. HB határozat mellékletében felsorolt néhány témában, így pl. egyes pszichokémiai szerek hatásmechanizmusában és kémiai ellenszereinek előállításában nem értek el kellő előrehaladást és hosszabb távon sem várhatók lényeges eredmények, főleg a rendelkezésre álló nem kielégítő szellemi és gazdasági kapacitás miatt, ezért szükségesnek látszik azok törlése.”

A javasolt döntés a bizottsági ülésen megszületett, a kutatási témát tehát törölték (Honvédelmi Bizottság 1972).

Értékelés

A rendelkezésre álló dokumentumok rendkívül szűkszavúak, és szigorúan követik a kor hivatalos zsargonját. A projekt egésze egy rosszul irányított és ellentmondásos kutatási programnak tűnik, hiszen a kutatás megvalósítását hazánk először vállalta (1962), majd lemondta (1963), majd csatlakozott a mások által megkezdett munkához (1965), és végül azt eredménytelenül zárta le (1971). Néhány lényeges következtetésre talán mégis lehetőségünk van.

Annyit biztosan megállapíthatunk, hogy a Varsói Szerződés katonai döntéshozói fegyvernek tekintették a kábítószereket, talán már korábban is, de legalább is 1962-től kezdve.

Másrészt megállapítható, hogy a dokumentumok katonai értelemben véve kizárólag védelmi jellegű kutatásokra utalnak. Noha ezek csak a legszűkebb katonai döntéshozói kör számára voltak megismerhetők, offenzív jellegű felhasználás lehetőségére nem találunk utalást. Ez természetesen nem zárja ki, hogy léteztek ilyen célok vagy aktivitások, de az ismert dokumentumok nem utalnak erre. Felmerül például a gyanú, hogy az Ungváry (2006) által említett „Star” módszer egy ilyen offenzív metamfetamin alkalmazás lehetett a magyar titkosszolgálatok részéről, de ez egyelőre nem bizonyítható vagy cáfolható.

A fellelt dokumentumok egyetlen konkrét, kimondott utalást sem tesznek emberkísérletekre, amint más technikai részletekre sem. A metamfetamin pszichés hatásai elleni potenciális hatóanyagok tesztelését azonban aligha lehet elképzelni e nélkül. Míg az első évek feljegyzései csak az anyag szintézisében szereplő intézményekre utalnak, addig 1969-ben már felmerül az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet neve is, mely kétségkívül rendelkezett az esetleges emberkísérletekhez szükséges infrastruktúrával.

Megállapítható továbbá, hogy az adott hidegháborús környezetben, és szigorúan csak katonai értelemben véve, a feladat megfogalmazása teljességgel adekvát volt. Az amfetamin típusú drogokat (pl. meszkalin, amfetamin, és metamfetamin) más a spanyol polgárháborúban és a II. Világháborúban is használták katonai összefüggésben (Ujváry 2000). A kortárs MKULTRA keretein belül a metamfetamint hatékony vallatószernek („igazságszérum”-nak) tekintették. Az amerikaiak és szintén dolgoztak egy ellenanyag kifejlesztésén, de – éppúgy mint a magyarok – kudarcot vallottak. Megállapították, hogy: *„a kábítószeres vallatás elleni egyetlen biztos védelmet a szer beadásának megakadályozása jelenti”* (Anonymous 1977).

Végül ki szeretném hangsúlyozni azokat a korlátokat, melyek a fentiekhez hasonló, hivatalos iratokon alapuló elemzések szükségszerű jellemzői. A hivatalos dokumentumokat is esendő emberek készítik, akiknek olykor személyes érdekeik – pl. karrier, vezető beosztás, magasabb fizetés stb. – fűződhetnek a közölt információ szándékos torzításához. Szigorú értelemben véve tehát nem tudhatjuk, hogy metamfetamint szintetizáltak-e Budapesten, csak annyi állítható biztosan, hogy erről hivatalosan tájékoztatták a katonai döntéshozókat. Nem tudhatjuk, hogy valóban folytak-e emberkísérletek, csak azt tudjuk, hogy a hivatalos jelentések implicit módon, közvetetten utalnak ilyen jellegű tevékenységre.

Köszönetnyilvánítás

A munkát a 049157 számú OTKA pályázat támogatta.

Irodalomjegyzék

- Alibek, K. – Handelman, S. (2000): *Biohalál*. Budapest, Ármádia.
- Anonymous (1963): *Jelentés a Honvédelmi Bizottságnak*. Magyar Országos Levéltár (MOL), XIX-A-98, 00217/E-HB.63.
- Anonymous (1966): *Jelentés a Honvédelmi Bizottságnak*. MOL, XIX-A-98, 00409/E-HB-65.
- Anonymous (1967): *Jelentés a Honvédelmi Bizottságnak*. MOL, XIX-A-98, 014/E-HB.67.
- Anonymous (1969): *Előterjesztés a Honvédelmi Bizottsághoz*. MOL, XIX-A-98, 026/E-HB-70.
- Anonymous (1970): *Mellékletek a Honvédelmi Bizottság 2/211/70 sz. határozataihoz*. MOL, XIX-A-98.
- Anonymous (1972): *Előterjesztés a Honvédelmi Bizottsághozhoz*. MOL, XIX-A-98, 06/E-HB-72.
- Anonymous (1977): *Project MKULTRA, the CIA's Program of Research in Behavioral Modification*. Joint Hearing Before the Select Committee on Intelligence and the Subcommittee on Health and Scientific Research of the Committee on Human Resources, United States Senate, 95th Congress, 1st Session, August 3, 1977. U.S. Government Printing Office, Washington. Accessed at: Schaffer Library of Drug Policy, <http://www.druglibrary.org/schaffer/history/e1950/mkultra/cover.htm> Accessed May 25, 2007.
- Dando, M. – Furmanski, M. (2006): Mid-spectrum incapacitant programs. In: Wheelis, M. – Rózsa, L. – Dando, M. (szerk). *Deadly Cultures: the History of Biological Weapons since 1945*. Cambridge, USA: Harvard University Press.
- Douglass, J., D. (1999): *Red Cocaine – The Drugging of America and the West*. London and New York, Edward Harle Limited.
- Douglass, J., D. (2001): Influencing behavior and mental processing in covert operations. *Medical Sentinel*, 6: 130–136.
- Faludi G. (1998): Adatok a magyar biológiai-fegyver kutatás történetéhez. *Honvédtörvény*, 50: 189–195.
- Furmanski, M. (2006): Misperceptions in preparing for biological attack: an historical survey. *Revue Scientifique et Technique – Office International des Epizooties*, 25: 53–70.
- Honvédelmi Bizottság (1972): *Határozat*. MOL, XIX-A-98, 10/228/72.
- Ilosvay L. (1927): A kémiai és bakteriológiai fegyverek szerepe a múlt és jövő háborújában. *Természettudományi Közlöny*, 59: 177–186.
- López-Muñoz, F. – Alamo, C. – Dudley, M. – Rubio, G. – García-García, P. – Molina, J.D. – Okasha A. (2006): Psychiatry and political–institutional abuse from the historical perspective: the ethical lessons of the Nuremberg Trial on their 60th anniversary. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 31: 791–806.
- Mindszenty J. (1989): *Emlékirataim. 4. kiadás*. Budapest, Szent István Társulat.
- Pacepa, I. M. (2002): *A Kreml öröksége : a hírszerzés szerepe a kommunista kormányzási rendszerben*. Budapest, PolgArt.
- Pacepa, I. M. (2006): Who Is Raúl Castro? A tyrant only a brother could love. *National Review Online*, August 10.
- Rózsa L. – Nixdorff, K. (2006): Biological weapons in non-Soviet Warsaw Pact countries. In Wheelis, M., Rózsa, L., Dando, M., eds. *Deadly Cultures: the History of Biological Weapons since 1945*. Cambridge, USA: Harvard University Press.

- Streatfeild, D. (2007): *Agymosás – Fejezetek a tudatmódosítás titkos történetéből*. Budapest, HVG Kiadó.
- Szinicz, L. (2005): History of chemical and biological warfare agents. *Toxicology*, 214: 167–181.
- Ujváry I. (2000): Az amfetamin-típusú drogok kultúrtörténete, kémiai, farmakológiai és toxikológiai. *Psychiatria Hungarica*, 15: 641–687.
- Ungváry K. (2006): A beszerzés és az útibeszámoló – tudósok az állambiztonság célkeresztjében. *Élet és Irodalom*, 50: (20).
- Wheelis, M. – Rózsa, L. – Dando, M. (szerk.) (2006): *Deadly Cultures: Biological Weapons since 1945*. Cambridge, Massachusetts, and London, Harvard University Press.